

wielu paradygmatów i utartych w nauce światowej szablonów badania narodowego socjalizmu, Geiss zastanawia się, czy tzw. *Historikerstreit* nie jest w istocie przejawem „burzy w szklance wody”, którą wywołała grupa intelektualistów, by wzmóc zainteresowanie opinii publicznej teoriami powstającymi w zaciszu profesorskich gabinetów (ss. 236 - 237). Autor bynajmniej nie podważa celowości dyskusji nad nazizmem czy komunizmem jako rodzajami totalitaryzmu, lecz zaleca ostrożne, wyważone, a przede wszystkim pozbawione emocji i koniunkturalizmu politycznego podejście do tych zagadnień. Zachowanie odpowiedniego dystansu wobec tych zjawisk rzeczywiście wydaje się najlepszym sposobem prowadzenia badań naukowych. Mimo że zaproponowaną nie po raz pierwszy zresztą przez Geissa metodę uprawiania historii można uznać za właściwą, omawiana publikacja nie w pełni jednak satysfakcjonuje tych czytelników, którzy oczekiwali po lekturze *Der Historikerstreit* uzyskania usystematyzowanego i przejrzystego wykładu złożonej problematyki stosunku niemieckich elit umysłowych w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych do dziejów swego kraju w okresie hitlerowskim.

Marek Maciejewski

DIETER T. UMBACH, THOMAS CLEMENS (red.): *Bundesverfassungsgerichtsgesetz. Mitarbeiterkommentar und Handbuch*. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1992, 1509 ss.

Jest kilka istotnych powodów, które skłaniają do zwrócenia uwagi na nowy komentarz do niemieckiej ustawy o Federalnym Trybunale Konstytucyjnym¹. Z perspektywy niemieckiej jest to niewątpliwie dzieło wybitne, wypełniające istotną lukę w piśmiennictwie z zakresu prawa konstytucyjnego². Recenzowany komentarz stanowi jak gdyby jeden z trzech elementów fundamentalnego przedsięwzięcia Wydawnictwa C. F. Müller, które w 1991 r. wydało obszerny podręcznik do konstytucyjnego prawa procesowego (Ernst Benda, Eckart Klein, *Lehrbuch des Verfassungsprozessrechts*, 553 ss.), zaś od 1990 r. wspólnie z R. v. Decker's Verlag wydaje stale uzupełniany zbiór najważniejszych orzeczeń Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (*Nachschlagewerk der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*, aktualnie ponad 7000 ss.). Całość stanowi stojące na wysokim poziomie profesjonalnym kompendium wiedzy na temat procesowego prawa konstytucyjnego, które należy do podstawowych instrumentów realizacji konstytucyjnie zagwarantowanych praw i wolności.

Ważna jest także perspektywa polska. Kraj nasz stoi u progu zasadniczej reformy konstytucyjnej, która nie może ograniczyć się do uchwalenia nowej Konstytucji i musi także wnikać w obszary prawa procesowego. W przeciwnym wypadku zagwarantowane przez Konstytucję prawa pozostaną w dużej mierze politycznymi deklaracjami, co w demokratycznym państwie prawnym jest nie do przyjęcia. Czeką nas zatem nie tylko skodyfikowanie podstawowych praw i wolności, ale także systemu, za pomocą którego owe prawa i wolności będą mogły być wcielane w życie. Warto więc przyrzeć się rozwiązaniom przyjętym w kraju, który od 1949 r. wierny jest idei państwa prawnego i którego organy prawne w sposób bo-

¹ Z 12 III 1951 (Bundesgesetzblatt I, s. 243), w brzmieniu podanym w obwieszczeniu z 12 XII 1985 (Bundesgesetzblatt I, s. 2229).

² Nie jest to jednak pierwszy komentarz do ustawy o Federalnym Trybunale Konstytucyjnym. Poprzednie publikowano w latach 1952 (W. Geiger), 1968 (G. Leibholz, R. Ruprecht) oraz 1978 (H. Lechner).

daj najbardziej skuteczny na świecie implementują gwarantowane przez Ustawę Zasadniczą wolności obywatelskie. Polskiego czytelnika zainteresować powinny zwłaszcza regulacje prawne dotyczące skargi konstytucyjnej, której wprowadzenie w Polsce, aczkolwiek w bardzo ograniczonym zakresie, zaproponowane zostało w projekcie prezydenckiej Karty Praw i Wolności.

Autorzy komentarza to bez wyjątku byli asystenci naukowi wspomagający sędziów Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (stąd podtytuł: *Mitarbeiterkommentar*). Wielu z nich pełni dziś funkcję sędziów tego Trybunału (J. Berkemann, D. Kley, G. Seibert, U. Storcst), wielu jest dziś profesorami uniwersytetów (A. Robbers, G. Roellecke, G. Schuppert, A. Weber). Przyjęta formuła jest gwarancją że zawarte w opracowaniu informacje pochodzą z „pierwszej ręki”. Autorzy komentarza sami aktywnie uczestniczyli w rozwiązywaniu skomplikowanych zagadnień prawnych, przed jakimi stawał Trybunał, i wytyczaniu podstawowych kierunków jego orzecznictwa.

Recenzowana praca łączy w sobie elementy podręcznika i komentarza. W części „podręcznikowej” zamieszczono 10 opracowań, z których pierwsze poświęcone zostało historycznemu rozwojowi sądownictwa konstytucyjnego (G. Robbers). Następnie szereg esejów dotyczy problematyki relacji, jaka kształtuje się pomiędzy sądownictwem konstytucyjnym a innymi gałęziami sądownictwa, a mianowicie sądownictwem w sprawach karnych (M. Niemöller), cywilnych (G. Schlichting), administracyjnych (G. Seibert), finansowych (H. J. Pezzer), w sprawach z zakresu prawa pracy (H. F. Fridrich). Zagadnienia te, choć nie doczekały się jeszcze w polskim piśmiennictwie obszerniejszych opracowań, są ważne także z perspektywy naszego systemu normatywnego i stale zyskiwać będą na znaczeniu w miarę jego przebudowy w kierunku państwa prawa.

Odrębne opracowanie poświęcone zostało uchwalonym nowelom do ustawy o Federalnym Trybunale Konstytucyjnym oraz projektowanym i aktualnie dyskusywanym dalszym kierunkom nowelizacji (G. Wöhrmann). Szczególnie interesująca dla polskiego czytelnika jest zapewne praca D. Wilhelm, naświetlająca problematykę sądownictwa konstytucyjnego w nowej sytuacji państwa niemieckiego, w jakiej znalazło się ono po zjednoczeniu. Niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny stanął przed problemami prawnymi, które i u nas ujawnić się mogą i zapewne ujawniają się na etapie transformacji od totalitaryzmu do demokratycznego państwa prawnego.

W części „komentarzowej” opracowanie charakteryzuje się niezwykłą precyzją. Komentarz do każdego przepisu ustawy stanowi jak gdyby odrębne opracowanie zaopatrzone we własny spis treści i własny, na ogół bardzo obszerny, wykaz podstawowej literatury. Zamierzeniem autorów było przeanalizowanie wszystkich możliwych kierunków wykładni komentowanego przepisu i możliwie wszystkich zgłoszonych w piśmiennictwie zapatrywań. Stąd liczba powołanej w przypisach literatury oraz orzecznictwa jest imponująca. Autorzy nie ograniczają się wyłącznie do komentowania bieżącego przepisu ustawy. Często znajdujemy też rozważania dotyczące możliwości odmiennego uregulowania określonej kwestii, nierzadko bardzo nawet rozbudowane rozważania prawno-porównawcze. Praca z komentarzem w znacznym stopniu ułatwiona jest dzięki temu, iż w odniesieniu do każdego przepisu podano, bezpośrednio po jego treści, także odnoszące się doń postanowienia regulaminu Federalnego Trybunału Konstytucyjnego³. Także te postanowienia uczyniono przedmiotem komentarza.

³ Z 15 XII 1986 (Bundesgesetzblatt I, s. 2529), zmiana: 11 VII 1989 (Bundesgesetzblatt I, s. 1571).

Szczególnie dużo miejsca poświęcili komentatorzy skardze konstytucyjnej. Nic w tym dziwnego, jeśli zważyć, że postępowania w sprawie skarg konstytucyjnych stanowią ponad 90% postępowań prowadzonych przed Federalnym Trybunałem Konstytucyjnym. Recenzowane opracowanie zawiera wyczerpujące informacje na temat historii skargi, funkcjonowania analogicznych instytucji w innych państwach (zwłaszcza w Austrii i Szwajcarii), przesłanek dopuszczalności skargi, trybu postępowania. Zwłaszcza w części poświęconej skardze komentarz łączy w sobie naukową precyzję z potrzebami praktyki. Dzięki zaprezentowanym stałym liniom orzecznictwa Trybunału łatwo ustalić, jakie skargi mają szansę na uznanie ich za dopuszczalne i pozytywne załatwienie.

Komentarz uzupełniony został tekstem regulaminu Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, informacjami o składzie Trybunału, biograficznymi informacjami o autorach, formularzem skargi konstytucyjnej oraz perfekcyjnie skonstruowanym skorowidzem rzeczowym.

Piotr Hofmański

WITOLD MAŁACHOWSKI: *Republika Federalna Niemiec w EWG i NATO*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, 157 ss.

Problematyka dotycząca udziału RFN w zachodnioeuropejskich ugrupowaniach integracyjnych i NATO została już w dużej mierze omówiona, a prezentowana książka nie ukazuje nowych i najaktualniejszych aspektów, chociaż została oddana do druku na początku 1991 r. Nie rzuca to jednak negatywnie na jej przydatność dla czytelnika, a również może pobudzić do dalszych dyskusji.

W ostatnich latach ukazało się wiele oryginalnych prac dotyczących omawianej problematyki. Lata wcześniejsze również posiadają bogatą historiografię, z czego autor doskonale zdawał sobie sprawę, korzystając z różnych źródeł krajowych i zagranicznych, szkoda tylko, że nie najbardziej aktualnych¹.

Pomimo tego opracowanie czyta się z dużym zainteresowaniem, gdyż autor nie tylko uwzględnił uwarunkowania międzynarodowe, ale także nie stroni od własnych wniosków i ocen. Ponadto praca charakteryzuje się dość interesującą analizą i dobrą selekcją faktów.

Recenzowana praca W. Małachowskiego składa się z pięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia. Prawie każdy rozpoczyna się od krótkiej prezentacji omawianych problemów, a niektóre zakończone są bogatym zestawieniem danych statystycznych.

W rozdziale I zatytułowanym *Geneza i rozwój zachodnioeuropejskich procesów integracyjnych a Republika Federalna Niemiec* autor w sposób syntetyczny scharakteryzował sytuację ekonomiczną i polityczną w Niemczech po II wojnie światowej, podkreślił rolę i znaczenie zachodnioniemieckich monopolii, które dzięki woj-

¹ O roli i znaczeniu RFN w integracji zachodnioeuropejskiej pisał wcześniej, a potem także w latach osiemdziesiątych, na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych: Zdzisław Nowak, Wirginia Grabska, Mieczysław Tomala, Maciej Perczyński, Michał Dobroczyński i inni. Dla orientacji czytelnika ograniczam się wyłącznie do opracowań najbardziej aktualnych. *RFN w systemie integracyjnym EWG*. Praca zbiorowa pod red. Z. Nowaka. Poznań 1991. W. Grabska, *Koncepcja i praktyka integracji gospodarczej w EWG*. Warszawa 1988 oraz dwa opracowania M. Tomali, *Gospodarka RFN wczoraj, dziś i jutro*. PWE. Warszawa 1979 i *Zjednoczenie Niemiec*. Warszawa 1991.